

УДК 1(091): 167.2

ТРАДИЦІЙНА І СУЧАСНА АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ З ПОГЛЯДУ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Андрій Синиця

*Львівський державний університет фізичної культури,
вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: andriy-synytsya@yandex.ru*

За допомогою методу компаративістики розглянуто специфіку аналітичної філософії в її традиційних та сучасних інтерпретаціях. З'ясовано, як змінилися географічні та хронологічні межі аналітичної філософії, її предмет та методологія наукових досліджень. Констатовано, що еволюція аналітичної філософії від її традиційного до сучасного варіанта була зумовлена прагненням застосовувати в процесі філософських рефлексій найновіші тогочасні досягнення науки (лінгвістики, символічної логіки, природознавства, теорії штучного інтелекту), що, зі свого боку, забезпечило на сьогодні вагомість цього напрямку у світовій філософській думці.

Ключові слова: традиційна аналітична філософія, сучасна аналітична філософія, предмет дослідження, методологія, мова.

Окреслити межі аналітичної філософії як напряму філософської думки кін. XIX – поч. XXI ст. складно. Адже вже сам термін “аналітична філософія” з’явився, коли напрям активно функціонував. Згідно із П. Фосрабендом, цей термін запровадив представник Віденського гуртка Герберт Фейгль (1902–1988) після того, як 1940 року переїхав у Мінесоту, де обійняв посаду професора кафедри філософії [див.: 8, с. 116]. Термін набув популярності приблизно 1948 р. Г. Фейгль як прихильник методології логічного емпіризму, пропонуючи термін “аналітична філософія”, прагнув у такий спосіб відрізнити власну науково-філософську позицію від уже популярних на той час у США проектів наукової філософії – нового реалізму, критичного реалізму, експериментальної філософії наук Е. Сінгера. Популярності цьому терміну надала й низка наукових публікацій молодого філософа А. Папа (1921–1959), зокрема “Елементи аналітичної філософії” (Нью-Йорк, 1949). До ключових фігур цього напрямку було зараховано Дж. Е. Мура, Б. Расела, Л. Вітгенштайна та ін. Творчість аналітичних філософів, які працювали головню в англійських країнах, стали протиставляти творчості континентальних філософів (французьких і німецьких).

Проте з часу появи терміна “аналітична філософія” сам напрям стрімко еволюціонував і зазнав кардинальних змін. Починаючи з 1960-х рр., в аналітичній філософії виділяють сучасний період її розвитку, який низкою особливостей відмінний від традиційного (перша пол. XX ст.).

Дослідженням основ і специфіки аналітичної філософії займалися А. Пап (“Семантика і необхідна істина: дослідження основ аналітичної філософії”; 1958), М. Дамміт (“Origins

of Analytical Philosophy”; 1993), Ж. Пейненбург (“Identity and Difference: A Hundred Years of Analytic Philosophy”; 2000), С. Ніконенко (“Аналітична філософія: основні концепції”; 2007), Я. Шрамко (“Що таке аналітична філософія?”; 2011) та ін. Однак у цих джерелах недостатньо уваги зосереджено на питанні про те, чим є сучасна аналітична філософія, і чим, власне, вона відрізняється від традиційної аналітичної філософії. Тому мета статті – порівняти традиційну і сучасну аналітичну філософію, дотримуючись принципу історизму. Для того, щоб реалізувати поставлену мету, ми простежимо, як змінилися географічні межі аналітичної філософії, її хронологія, як еволюціонував предмет наукових досліджень і розширилася методологія цього філософського напрямку.

I. ГЕОГРАФІЯ

Першопочатково аналітична філософія асоціювалася з діяльністю професорів Кембриджського (Дж. Мур, А. Вайтгед, Б. Расел, Л. Вітгенштайн) та Оксфордського (Г. Райл, Дж. Остін, П. Стросон) університетів. Проте перед і під час II світової війни у США з Європи емігрувало багато представників аналітичної філософії. Завдяки їм на американському континенті традиції аналітичної філософії міцно переплелися з американськими традиціями прагматизму, внаслідок чого з’явився у 1960-х роках неопрагматизм як напрям аналітичної філософської думки. Відбувалося це завдяки численним дискусіям, зустрічам, публічним виступам. Найяскравішим представником американського неопрагматизму був професор Гарвардського університету В. Куайн, ідеї якого вплинули на формування філософських поглядів Д. Девідсона, Д. Денета, Д. Льюїса, Г. Патнема, Р. Рорті, Д. Каплана.

Назагал на сьогодні аналітична філософія у США є панівним напрямом наукових досліджень. За даними В. Васильєва (в посиланні на Дж. Райдера) [2, с. 46], нині в межах континентальної традиції у США працюють 3–4 університети, в межах традиції прагматизму – 2, решта філософських кафедр (а за даними Американської філософської асоціації за 2002 р. їх нараховувалося понад 1730, з них близько 200 із Ph.D програмою) провадять дослідження в межах аналітичної філософії.

Іншим важливим світовим філософським аналітичним осередком, починаючи з 1960-х років, стає школа австралійського матеріалізму, більшість представників якої досліджували проблему співвідношення ментального та тілесного. Насамперед ідеться про Дж. Смарт, Дж. Андерсена, Д. Армстронга, Дж. Мекі та ін.

В Європі, крім Оксфорду та Кембриджу, ще однією провідною школою аналітичної філософії вважають Скандинавську школу, найвідомішими представниками якої є Г. фон Врігт та Я. Хінтіка.

Варто зазначити, що останнім часом стрімко розвивається інтерес до аналітичної філософії в Росії, який було інспіровано невтомною працею О. Грязнова. На сьогодні дослідженням у царині аналітичної філософії присвячені наукові праці М. Лебедева, С. Ніконенка, В. Ладова, В. Горбатова, В. Суровцева та ін.

Що стосується перспективи розвитку аналітичної філософії в Україні, то її вивчають І. Алексюк, В. Бугров, А. Васильченко, Ю. Джулай, О. Зубчик, В. Петрушенко, Я. Шрамко. Проте, зважаючи на малу кількість публікацій, присвячених цьому напрямку філософської думки, доводиться констатувати недостатність реалізації аналітичних досліджень в Україні.

Зауважимо, що географія аналітичної філософії розширювалася не лише з роками, але й відбувалася зміна уявлень про ці межі у минулому.

II. ХРОНОЛОГІЯ

Різні автори по-різному визначають, звідки починається аналітична філософія.

Так, зокрема, А. Пап у [5, с. 21–90] серед головних фігур у філософії, які в межах традиційної епістемології найбільше доклалися до розвитку аналітичних ідей, називає Г. Ляйбніца, І. Канта, Дж. Лока та Д. Юма.

С. Ніконенко у [4, с. 19–71] до передумов виникнення аналітичної філософії зараховує британський класичний емпіризм (Дж. Локк, Т. Рід, Д. Юм), британський позитивізм XIX ст. (Дж. Міль, Г. Спенсер), німецьку філософію XIX ст. (І. Кант, Г. Гегель), теорію логічної зв'язності в абсолютному ідеалізмі (Д. Стерлінг, Б. Бозанкет, Ф. Бредлі, Дж. МакТагарт).

А. Білінов, М. Лебедєв та В. Ладов [1] витоки формування аналітичної філософії вбачають у творчості Ф. Brentano, Г. Frege та Дж. Е. Мура, а власне аналітичну філософію розпочинають із концепції логічного атомізму Б. Расела.

Немає й однозначності у питанні щодо того, кого вважати першим представником аналітичної філософії. Спочатку вважали, що саме завдяки діяльності таких мислителів, як Дж. Мур, Б. Расел та Л. Вітгенштайн було закладено початки цього напрямку філософської думки. Однак 1981 року М. Даміт опублікував працю “Інтерпретація філософії Frege”, в якій переконливо доводив, що саме Г. Frege потрібно вважати першим аналітичним філософом, оскільки він першим обґрунтував необхідність логіко-семантичного аналізу мовних виразів, детально розглянув сутність понять смислу, значення, мови, мислення, знака, числа. Крім того, його лекції свого часу відвідували Л. Вітгенштайн і Р. Карнап; у дискусії з Г. Frege щодо обґрунтування основ арифметики відбулося становлення Б. Расела як аналітичного мислителя і логіка.

Крім творчості Г. Frege, сучасні аналітики, починаючи з П. Стросона, звертаються до трансцендентальної кантівської проблематики. Американський неопрагматист Р. Рорті навіть назвав аналітичну філософію одним із варіантів кантіанської філософії, посткантіанською філософією, яка замість мисленнєвої репрезентації досліджує лінгвістичну [6, с. 6]. Таке тлумачення значення філософії І. Канта для розвитку аналітичної філософії, на нашу думку, є дещо перебільшеним, адже поза увагою залишається дуже багато інших впливових мислителів, зокрема британські емпірики.

Зазначимо, що останнім часом змінилося уявлення про роль і значення членів Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи в аналітичній філософії. Так, польський історик філософії Я. Воленський зазначає: “Львівсько-Варшавська школа займалася майже всіма проблемами, важливими... для аналітичної філософії... Серед розробок Львівсько-Варшавської школи було багато оригінальних та новаторських, і, зазвичай, рівень, на якому вирішували проблеми, відповідав світовим стандартам аналітичності” [3, с. 392]. І справді, потрібно зазначити, що члени цієї школи (Я. Лукасевич, С. Лесьневський, А. Тарський) значною мірою вплинули на розвиток ідей логічної семантики, теорії істини, логічного синтаксису мови тощо.

III. ПРЕДМЕТ

Предмет досліджень аналітичної філософії згодом змінювався. Однією із перших важливих тем, яка домінувала в аналітичній філософії від кінця XIX ст. – до поч. 1930-х рр., була тема реальності. Представники аналітичної філософії прагнули дослідити мовні засоби, за допомогою яких, власне, і зафіксовано відношення між людиною і навколишнім світом. На їхню думку, дослідження реальності не можливе без обґрунтування методології реалізму. Важливим напрямом досліджень стає епістемологія.

Завдяки діяльності Л. Вітгенштайна і логічних позитивістів другою важливою темою традиційної аналітичної філософії стає мова. Спочатку філософи прагнуть розробити ідеальну мову, яка б пояснювала все, що відбувається у світі однозначно і несуперечливо (1920–1930-ті рр.). Згодом – у 1940–1960-х роках – зосереджуються на вивченні природної мови, яку визнають первинною і вагомішою, ніж ідеальна (штучна) мова, що значно збіднює розуміння тих явищ і процесів, які відбуваються у світі. Вивчення особливостей природної мови спричинило становлення лінгвістичної філософії як напряму аналітичних досліджень. Після її бурхливого розвитку в 1950-х – 1970-х роках сформувалося таке розуміння аналітичної філософії (її “основного догмату”), яке М. Даміт виразив за допомогою трьох положень: “1) розгляду мови не передує розгляд думки; 2) розгляд мови вичерпує розгляд мислення; 3) не існує інших адекватних способів, шляхом яких може бути досягнутий адекватний розгляд думки” [7, с. 39]. Мову почали розуміти як єдину реальність, дослідження якої може пояснити всю гаму соціальних, ментальних і біхевіористичних феноменів.

Проте вже в 1970-х роках тема мови в аналітичній філософії перестає посідати ту роль, яку займала раніше. Це особливо помітно, коли маємо справу з аналітичною філософією свідомості, дослідник якої В. Васильєв зазначає, що “... немає підстав стверджувати, як це робив М. Даміт, що філософія є “аналітичною” тоді й тільки тоді, коли вона займається аналізом мови” [2, с. 252]. І справді, якщо проглянути головні праці представників аналітичної філософії, присвячені темі свідомості (праці Дж. Серла, Т. Нагеля, Д. Чалмерса, Ф. Джексона, Д. Денета й ін.), то можна помітити, що тема лінгвістичного аналізу відходить на задній план, а інколи взагалі не згадується. Починаючи з 1980-х років, проблеми філософії мови починають розглядати як такі, що є лише похідними від філософських проблем свідомості. Свідомість стає провідною темою аналітичних досліджень. Прояснивши свідомість, можна було б краще зрозуміти, як функціонує мова. Без розуміння ментальних процесів не можна зрозуміти, як формується семантика мови, як створюється коректна теорія референції, як можливий прагматичний вимір пізнання, взаємозв'язок людини зі світом. Тому не випадково Р. Рорті був переконаний, що свідомість чи не єдина тема, яка варта уваги філософів-аналітиків сьогодні.

Крім того, значно збільшилася кількість прикладних розділів аналітичної філософії. Якщо спочатку її важливими структурними частинами були лише епістемологія, логіка та моральна філософія (етика), то нині існують такі її розділи, як аналітична феноменологія, аналітична філософія релігії (зокрема аналітичний неотомізм), аналітична філософія історії, аналітична філософія політики. Теми, які колись аналітичні мислителі взагалі не розвивали, зараз опинилися в центрі їхньої уваги.

На нашу думку, річ частково ще й у тому, що на сьогодні доволі часто аналітичну філософію вживають як синонім сучасної філософії. І хоча філософи і називають себе прихильниками цієї традиції, якщо проаналізувати їхні твори, то можна помітити, що вони зовсім не досягають тієї ясності й чіткості у визначеннях, яку а рїогї декларує сам напрям. У сучасній аналітичній філософії твори не завжди мають чітку структуру, однозначні висновки, у ній дуже багато штучно створених понять, які не можна верифікувати. Не останню роль у цьому процесі відіграє вплив постмодерну на аналітичну філософію.

Провідними темами сучасної аналітичної філософії, крім дослідження свідомості, стали прагматика мови, метафізика. Відбувається повільний синтез соціогуманітарних ідей, когнітивних наук, експериментального природознавства й теорії штучного інтелекту.

На зміну темам реальності, мови, свідомості, на нашу думку, може прийти тема інформації. Адже на сьогодні вже здійснено спроби розглядати мислення через поняття менталізу (мови думки), коли процес мислення розглядають як послідовний машинний код (Дж. Фодор), а мозок – як систему зі своєю архітектурою, яку здатні змінювати слова (Д. Денет). Розробляють варіанти нових семантик, зокрема процедурну семантику (Ф. Джонсон-Леєрд), що описують мисленнєві процеси в статичних і динамічних термінах. Розробка теми інформації необхідна у зв'язку з тотальною комп'ютеризацією нашого життя, щоразу новими й новими досягненнями теорії штучного інтелекту, які дають підстави для оптимізму в питанні можливості створення штучної свідомості, аналогічній нашій.

IV. МЕТОД

Окрім зміни предмета аналітичної філософії, відбулася й еволюція аналітичного методу. На початках під впливом досягнень логіки в аналітичній філософії сформувався метод логічного аналізу (1920–1930-ті роки). За його допомогою вивчали не емпіричні властивості об'єктів, а їхні логічні еквіваленти, утворені шляхом побудови формальних мов. Щоб проводити логічний аналіз, потрібно було спочатку розробити мову як чітку систему (числення), в якій на основі певних висловлювань, що фіксують деякий стан справ (факти дійсності), за певними правилами логіки отримують нове знання.

Перед тим, як отримати таку формалізовану мову, потрібно було застосувати метод редукації – звести засоби буденної мови до їхніх формальних еквівалентів. Цей метод найчастіше застосовували логічні позитивісти, які прагнули перевести на мову фізики знання з будь-якої галузі (зокрема суб'єктивний досвід), звести його до нейтральних термінів.

Б. Расел у процесі логічного аналізу мови застосовував метод деривації – розробляв ієрархію одиниць усіх рівнів мовної системи (теорію типів). За допомогою цього методу можна було уникнути парадоксів формальних систем, які неминуче виникали при змішуванні мовних одиниць різних типів – тих, що позначають об'єкти, тих, що позначають їхні властивості, властивості властивостей і т. ін.

Л. Вітгенштайн у процесі дослідження можливостей мови пропонував застосовувати метод демаркації – відмежування тих висловлювань, які щось говорять про дійсність (висловлювання природознавства), від тих, які нічого не говорять про неї (математичні, логічні висловлювання), розмежовувати логічне й етичне знання.

Другим важливим методом традиційної аналітичної філософії був метод лінгвістичного аналізу (1940–1960-ті роки), який розвивали Дж. Остін, Г. Райл, П. Стросон, Дж. Серл. Зазначимо, що якщо в традиційній аналітичній філософії метод аналізу головно застосовували в дослідженні формальних мовних виразів, їхньому детальному членуванні, пошуку відповідних зв'язків, механізмів взаємовпливу, побудові схем й узагальнень, то згодом (за допомогою лінгвістичного аналізу) вдалося проаналізувати і сферу застосування природної мови. Метод лінгвістичного аналізу мав прояснити, що означають слова буденної мови, за яких умов здійснюється їхнє коректне вживання, як їхнє значення залежить від позамовних факторів (контексту).

У межах лінгвістичного аналізу мислителі часто використовували методи мовних ігор (Л. Вітгенштайн), мовленнєвих актів (Дж. Остін, Дж. Серл) і метод контекстуального аналізу (Дж. Серл, Д. Вандервекен).

Суть методу мовних ігор полягала у розгляді процедури утворення значення як деякого процесу, що відбувається шляхом навчання в результаті слідування правилам певної гри. Будь-яку систему знання можна репрезентувати як систему певних мовних ігор.

За допомогою методу мовленнєвих актів можна було проаналізувати висловлювання з погляду їхнього формального вираження (локуції), мети (іллокуції) та результату (перлокуції), а не як у традиційній логіці з погляду суб'єктно-предикатної структури.

Метод контекстуального аналізу в процесі дослідження значення висловлювань враховує контекст, в якому шляхом вимовляння здійснюється певний мовленнєвий акт. До складових частин контексту належать той, хто говорить, той, хто слухає, час, місце і світ вимовляння (безпосередні характеристики, пов'язані із здійсненням мовленнєвого акту).

У сучасній аналітичній філософії, крім уже згадуваних традиційних методів, активно застосовують такі методи, як ментальний експеримент, екстраполяцію, концептуальний аналіз, конвергенцію. Розширення виражальних можливостей аналітичного методу мало на меті покращення результатів філософських досліджень, зокрема, й у площині проблеми свідомості.

Суть методу ментального експерименту полягає у конструюванні логічно можливих, але доволі часто фактично нездійснених ситуацій, що має на меті підтвердження чи спростування певних логічних тверджень, які не можна перевірити на практиці. Відомими ментальними експериментами є, зокрема, "Мізки в посудині" Г. Патнема, "Мері і квалія" Ф. Джексона, "Філософські зомбі" Д. Чалмерса, "Арт" і "Свомпен" Д. Девідсона та ін. Звісно, такого роду аргументація й експериментування нагадують філософську фантастику, яка має мало справи з реальністю, але наразі, за відсутності наукових розробок, які б могли прояснити таємницю свідомості, це єдиний спосіб довідатися про неї щось більше.

Суть методу екстраполяції полягає у перенесенні результатів аналітичної філософії з уже відомих, добре розроблених її сфер (логіки, епістемології, моральної філософії) на поки що малодосліджені, наприклад економіку, релігію, право, політику, історію тощо. Зрозуміло, що в такому разі метод аналізу зазнає певних змін – не завжди можливо застосовувати ту чи ту логічну символіку, виявляти закономірності розвитку цих систем, їхню чітку структуру. Але все ж таки цей підхід збагачує саму аналітичну методологію, сприяє її розвитку.

Метод концептуального аналізу набув поширення в аналітичній метафізиці, адже сприяв розгляду тих понять, які системно (схематично) описують наш досвід, хоча й безпосередньо в ньому не дані. Наша мова є цілісною, холистичною системою, завдання філософії – виявити схеми (структури), що лежать в її основі.

Щодо методу конвергенції, то він полягає у поступовому зближенні результатів досліджень різних наук (природничих і гуманітарних). Наразі в аналітичній філософії цей метод приживається повільно, проте вже є деякі результати взаємодії аналітичної філософії й феноменології (аналітична феноменологія) в питанні дослідження свідомості.

Отже, можемо зробити такі висновки:

1) географія аналітичної філософії на сьогодні продовжує розширюватися. Якщо традиційну аналітичну філософію асоціювали здебільшого з діяльністю Кембриджського й Оксфордського університетів, то сучасна аналітична філософія, активно розвивається у США, Австралії, Скандинавських країнах, Росії та інших неангломовних країнах. Зростає зацікавлення нею і в Україні;

2) сучасність переписує історію цього філософського напрямку. Як невід'ємні частини аналітичної традиції на сьогодні розглядають Львівсько-Варшавську логіко-філософську школу, позитивізм Віденського гуртка, творчість Г. Фреге тощо;

3) предмет аналітичної філософії змінюється від традиційних тем реальності та мови до сучасних тем свідомості й інформації;

4) розширюється методологія аналітичної філософії: традиційні методи логічного і лінгвістичного аналізу доповнилися сучасними методами ментального експерименту, екстраполяції, концептуального аналізу, конвергенції.

На нашу думку, еволюція аналітичної філософії зумовлена тим, що цей філософський напрям прагне завжди крокувати у ногу з часом і застосовувати в процесі філософських досліджень, так би мовити, пошуків адекватних, релевантних засобів для вираження істини, найновіші результати сучасної науки (гуманітарної і природничої). Завдяки цим змінам аналітична філософія й надалі залишається провідним світовим напрямом філософської думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Блинов А.* Аналитическая философия: учебник // <http://yanko.lib.ru/books/philosoph/blinov-ladov-lebedev=analytic_philosophy.htm>.
2. *Васильев В.* Трудная проблема сознания. М.: Прогресс-Традиция, 2009.
3. *Воленский Я.* Львовско-Варшавская философская школа. М.: РОССПЭН, 2004.
4. *Никоненко С.* Аналитическая философия: основные концепции. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007.
5. *Пан А.* Семантика и необходимая истина. Исследование оснований аналитической философии. М.: Идея-пресс, 2002.
6. *Рорти Р.* Философия и зеркало природы. Новосибирск: Изд-во НГУ, 1997.
7. *Dummett M.* The Interpretation of Frege's Philosophy. London: Duckworth, and Cambridge MA: Harvard University Press, 1981.
8. *Feyerabend P.* Killing Time. Chicago: University of Chicago Press, 1996.

TRADITIONAL AND CONTEMPORARY ANALYTIC PHILOSOPHY FROM THE COMPARATIVE POINT OF VIEW

Andriy Synytsya

*Lviv State University of Physical Culture,
Kostyushka str., 11, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: andriy-synytsya@yandex.ru*

A specificity of the analytic philosophy in its traditional and contemporary interpretation by means of the method of comparativistics is considered. It is found out how the geographic and chronological limits of analytic philosophy, its subject and research methodology had changed. It is ascertained that the evolution of analytic philosophy from its traditional to contemporary variant has been caused by the aspiration to use the latest achievements of science (e.g. linguistics, symbolic logic, natural science, artificial intelligence theory) in the process of philosophical reflection, which, for its part, provided up-to-date importance of this trend in world philosophy.

Key words: traditional analytic philosophy, contemporary analytic philosophy, the subject of research, methodology, language.

ТРАДИЦИОННАЯ И СОВРЕМЕННАЯ АНАЛИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОМПАРАТИВИСТИКИ

Андрей Синица

*Львовский государственный университет физической культуры,
ул. Костюшко, 11, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: andriy-synytsya@yandex.ru*

С помощью метода компаративистики рассмотрена специфика аналитической философии в ее традиционных и современных интерпретациях. Выяснено, как изменились географические и хронологические рамки аналитической философии, ее предмет и методология научных исследований. Констатируется, что эволюция аналитической философии от ее традиционного к современному варианту была обусловлена стремлением применять в процессе философских рефлексий новейшие достижения науки (лингвистики, символической логики, естествознания, теории искусственного интеллекта), что, со своей стороны, обеспечило на сегодня значимость этого направления в мировой философской мысли.

Ключевые слова: традиционная аналитическая философия, современная аналитическая философия, предмет исследования, методология, язык.

Стаття надійшла до редколегії 11.04.2013

Прийнята до друку 29.04.2013